

8. W kierunku syntezy

Wyniki przeprowadzonych studiów terenowych ukazują występowanie cech, w tym tendencji wspólnych dla objętego nimi podzbioru małych miast północno-wschodniej Polski, jak i cech oraz tendencji podzbiór ten wyraźnie różnicujących. Te pierwsze dotyczą głównie, chociaż nie wyłącznie ludności, podczas gdy drugie odnoszą się przede wszystkim do sfery działalności gospodarczej. Powyższe rozróżnienie pozostaje zresztą zgodne z oczekiwanym, jako że na poziomie lokalnym zjawiska ludnościowe silniej niż ekonomiczne odzwierciedlają stany oraz trendy występujące w wyższych przedziałach skali przestrzennej, w tym przypadku na poziomie krajowym. To co niniejsza praca przedstawia jako nowe dotyczy ich wymiaru – natężenia, jak również składających się na lokalny kontekst cech szczegółowych, powiązań i uwarunkowań.

W zdecydowanej większości – szesnastu spośród dziewiętnastu małych miast zanotowano zmniejszenie się liczby mieszkańców w okresie 2002-2018, co dotyczy zarówno oficjalnych danych statystycznych, jak i szacunkowych, podawanych przez lokalne źródła. Poszczególne miasta różnią się znacznie co do wielkości ubytków, jako że w świetle wspomnianych szacunków rzeczywiste stany ludności w roku docelowym odbiegają, z reguły *in minus*, od kilku do dwudziestu kilku procent od stanów rejestrowanych. W podobnej liczbie przypadków obserwowany jest spadek liczby mieszkańców na wiejskich terenach odpowiednich gmin. Tutaj także lokalne źródła wskazują na głębsze od rejestrowanych ubytki.

Wymienione różnice wynikają z niepełnego ujęcia w danych statystycznych odpływu migracyjnego mieszkańców, a ściślej pomijania większej jego części – przemieszceń nie odnotowanych w rejestrach meldunkowych, nie odzwierciedlonych zapewne także w pełni w danych powszechnych spisów ludności. Składające się na ten odpływ, równoległe i wzajemnie nakładające się na siebie strumienie w postaci wyjazdów za granicę i do dużych ośrodków miejskich, obserwowane są w odnotowanym okresie z różnym, a także zmiennym w czasie nasileniem. Występują one aktualnie we wszystkich miastach objętych niniejszym studium. W dwu małych miastach, jak wynika z przeprowadzonych tam wywiadów, były i są one, w tym z pewną nadwyżką kompensowane przez napływ ludności z otaczających te miasta obszarów wiejskich; w dwóch innych z napływem również lub głównie z sąsiednich miast⁴⁰.

⁴⁰ Te pierwsze, to jak wskazano wcześniej w tekście, Chorzele i Myszyniec; te drugie to Lubawa oraz przyjmujące w ostatnich latach nowych mieszkańców z Olsztyna Barczewo.

Migracje za granicę nie różnicują w istotnym stopniu podzbioru badanych małych miast północno-wschodniej Polski. W wymiarze bilansu migracyjnego, z uwzględnieniem powrotów, objęły one według relacji podawanych w poszczególnych miastach nie mniej niż 10% dorosłej populacji, ok. dwukrotnie więcej niż w skali krajowej. Ich reżym czasowy jest zgodny z ogólnokrajowym [por. Okólski, Fihel 2012]; ze szczytową fazą odpływu przypadającą na lata 2004-2007 i następującym po niej osłabieniem, stopniowym wzrostem udziału definitywnych (osiedleńczych) migracji, przy rosnącym udziale wyjazdów członków rodzin osób mieszkających już za granicą. Cechy charakterystyczne to m.in. zmiany głównych kierunków migracji, w tym przejście z dominujących wcześniej na Podlasiu wyjazdów do Belgii na migracje do Wielkiej Brytanii, następnie RFN; jak również zwiększający się w czasie wybór celów migracyjnych w krajach skandynawskich kosztem wysp brytyjskich w przypadku małych miast Warmii i Mazur.

W przypadku odpływu młodych mieszkańców do dużych miast w Polsce, podobieństwa między objętymi tym studium miastami są jeszcze bardziej widoczne. Prowadzone w nich wywiady ukazują jednolity mechanizm migracji, w którym decyzje o wyjeździe są podejmowane już na etapie wyboru szkoły średniej. Wybór ten jest ukierunkowany na spełnienie warunków przyjęcia na studia na państwowej wyższej uczelni w Olsztynie czy Białymstoku, a najlepiej w Warszawie lub Gdańsku. Liczba tych, którzy wyjeżdżają jest najczęściej mierzona udziałem w danym roczniku absolwentów miejscowego liceum i zawiera się w granicach 30-60%. Ocenia się, że jest ona w okresie ostatnich kilkunastu lat porównywalna ze skalą wyjazdów do pracy za granicę. Zaledwie kilka procent wraca po studiach do rodzinnego miasta. Ze względu na skład migrantów oraz trwałość tendencji, ten składnik odpływu migracyjnego jest postrzegany jako szczególnie dotkliwy, silnie rzutujący na społeczne i gospodarcze podstawy rozwoju małych miast w przeszłości.

W zakresie wielkości i struktury napływu migracyjnego zaznaczają się w obrębie podzbioru badanych miast zarówno wspólne, jak i różnicujące cechy. Cecha wspólna to główne źródła napływu, jakim są okoliczne miejscowości wiejskie. Cechy różnicujące odnoszą się do struktury wieku migrantów i związanych z nim przeważających motywów zmian miejsca zamieszkania. W przypadku Lubawy, także Susza, Raciąża, Chorzeli cel przeprowadzenia się do miasta jest zwykle związany z pracą; w przypadku Dąbrowy Białostockiej, Górowa Iławeckiego, Korszy, jest nim częściej poprawa warunków bytowych, dostępności do placówek handlowych i medycznych, możliwość korzystania z sieciowych urządzeń komunalnych, zwłaszcza centralnego ogrzewania. Napływ do małych miast starszych wiekiem mieszkańców obszarów wiejskich jest odnotowywany przy tym jako relatywnie nowe zjawisko.

Kierunkiem zmian ludnościowych powszechnie relacjonowanym w objętych tym studium miastach jest szybkie starzenie się ich populacji. Analogicznie jak w skali krajowej, jest ono skumulowanym efektem wydatnego spadku poziomu dzietności, przy wysokim ujemnym saldzie migracyjnym oraz jednoczesnym wzroście przeciętnej długości życia mieszkańców. Drugi z wymienionych czynników ma w przypadku małych miast zasadnicze znaczenie zarówno ze względu na wielkość odpływu migra-

cyjnego, jak i profile wieku migrantów. W większości badanych miast (wyjątkiem jest Lubawa) osoby w przedziale wieku 60-69 lat, zatem członkowie pokolenia powojennego wyżu demograficznego, są ukazywane w wywiadach jako najliczniej reprezentowane w strukturze wieku mieszkańców. One też najbardziej aktywnie uczestniczą w lokalnym życiu społecznym, w tym kulturalnym.

Modernizacja infrastruktury, wspierana efektywnie przez środki unijne, jest kolejnym zjawiskiem, obok wymienionych kierunków zmian demograficznych, wspólnym dla analizowanego podzbioru małych miast północno-wschodniej Polski. Jej zakres, różny w poszczególnych miejscowościach, objął w okresie ostatnich kilkunastu lat zarówno sferę urządzeń technicznych, jak i sferę społeczną, sięgając od rozbudowy sieci kanalizacyjnych i poprawy lokalnych dróg po renowację historycznych budowli, obiektów szkolnych, budowę domów kultury, urządzeń sportowych i rekreacyjnych. Inwestycje te, chociaż w różnym stopniu, były uznawane w przeprowadzonych wywiadach za rozpoznawalny czynnik poprawy lokalnych warunków życia mieszkańców. Ich istotnym aspektem jest także przyrost zasobów mieszkaniowych, rejestrowany w skali ostatnich kilkunastu lat, niezależnie od tendencji demograficznych, we wszystkich badanych miastach.

Zmiany w sferze usług o lokalnym zasięgu, zarówno publicznych, jak i prywatnych, zmierzają w podobnym kierunku w sytuacji znacznej większości badanych miast. Najistotniejsze dotyczą szkolnictwa, tak na poziomie podstawowym, jak i średnim. Są one szczególnie odczuwalne w tych miejscowościach, które pełnią głównie funkcje lokalnych ośrodków administracji, handlu i usług, w nich bowiem placówki szkolne należą do największych pracodawców. Spadek ogólnej liczby uczniów w szkołach w małych miastach, stanowiący efekt systemowej reformy w sektorze oświaty, nakłada się na długotrwały trend, związany ze zmianami demograficznymi, w tym odpływem migracyjnym mieszkańców, lecz również ze wspomnianą już wcześniej w innym rozdziale tendencją wyboru przez lokalną młodzież szkół średnich w sąsiednich większych ośrodkach, cieszących się niekiedy wyższą renomą, z reguły oferujących kształcenie na rozszerzonym poziomie w zakresie większej liczby przedmiotów. Podejmowane w tej sytuacji w badanych miastach działania prowadzą do reorganizacji nauczania na poziomie średnim, najczęściej likwidacji lub zmniejszenia liczby klas ogólnokształcących w liceach na korzyść klas o profilu dostosowanym do określonych zawodów i specjalizacji, co zgodnie z zamiarem może przyciągnąć uczącą się młodzież zarówno z sąsiedztwa z miastem, jak również bardziej odległych terenów wiejskich.

Następstwem pojawienia się w małych miastach – na tym najniższym szczeblu krajowej hierarchii miast – wielkopowierzchniowych obiektów handlowych, a wraz z nimi także mniejszych, sieciowych sklepów dyskontowych, była restrukturyzacja detalicznego handlu i niektórych usług, z którą najczęściej było związane ograniczenie liczby lokalnie prowadzonych placówek. Towarzyszącym tym zmianom zjawiskiem było znaczne zwiększenie się liczby przyjazdów w celach zakupów mieszkańców okolicznych miejscowości wiejskich, korzystających z reguły z nowych dużych obiektów. Niezależnie od zmian struktury własności placówek detalicznego handlu,

można zatem mówić o wzmocnieniu się *funkcji centralnych* małych miast w zakresie świadczenia *dóbr rynkowych* codziennego użytku. Wcześniej wystąpił już jednak, nasilający się trend do korzystania z dóbr wyższej rangi oferowanych w pobliskich miastach średniej wielkości lub dużych ośrodkach miejskich. To oznacza z kolei postępujące zubożenie tej kategorii funkcji małych miast, zarówno w ich *endogenicznym*, jak i *egzogenicznym* wymiarze.

Jeśli chodzi o usługi produkcyjne, to silne dawniej, zwłaszcza przed transformacją systemową funkcje związane bezpośrednio z rolnictwem i gospodarką leśną, są obecnie rozwinięte jedynie w kilku małych miastach spośród objętych badaniem. Są to głównie te, których wiejskie zaplecze charakteryzuje się dominacją małych i średniej wielkości gospodarstw rolnych. Te działalności przyjmują też częściej formę pośrednictwa w realizacji zamówień produktów dostarczanych z większych, wyspecjalizowanych ośrodków.

Skala głównie lokalna dotyczy także rynków pracy, interpretowanych w kategorii *(co)dziennych systemów miejskich* [Berry 1964]. W wymienionym wyżej wcześniejszym okresie w wielu małych miastach funkcjonowały zakłady produkcyjne i usługowe, do których dojeżdżali pracownicy z wokół położonych miejscowości. Likwidacja lub ograniczenie ich działalności po przekształceniu ówczesnych form własności przyniosło znaczne niedobory miejsc pracy, a w następstwie tego pojawienie się wyjazdów do pracy, często w znacznej skali, w cyklu dziennym zwłaszcza do sąsiednich średniej wielkości miast rangi powiatowej, natomiast w tygodniowym rytmie do dużych miast położonych w danym regionie lub na jego obrzeżach oraz ich podmiejskich stref. Układ ten okazał się względnie trwały również w sytuacji, w której rynek pracy stał się w znacznym stopniu rynkiem pracownika.

O ile w przypadku funkcji społecznych i gospodarczych o lokalnym zasięgu, podobnie jak zmian ludnościowych oraz tych dotyczących fizycznej przestrzeni miast przeważają podobne cechy, w tym wspólne kierunki zmian, o tyle w odniesieniu do wyspecjalizowanych funkcji, definiowanych tutaj jako działalności o co najmniej regionalnym zasięgu; ich obecności jak i profilu, cechy te, w tym tendencje są w znacznym stopniu rozbieżne⁴¹. W tym zakresie zaznaczają się wyraźne podziały w obrębie objętego badaniem podzbioru małych miast. Obok kilku ośrodków, w tym Lubawy, Olsztynka, Susza, po części Barczewa oraz Lidzbarka, które cechuje zróżnicowany, chociaż w różnym stopniu, profil pełnionych funkcji, występuje podgrupa obejmująca Brańsk, Raciąż, Chorzele, Reszel, Ciechanowiec, Myszyniec, w których wyspecjalizowane działalności produkcyjne lub usługowe występują pojedynczo lub są skupione w określonej branży. W przypadku pozostałych miejscowości podstawy gospodarcze tworzy sektor publiczny, zwłaszcza urzędy miast i gmin oraz placówki szkolne, przy

⁴¹ Kwestia ta jest nieco inaczej ujmowana we wcześniejszych pracach. Szmytkie [2009] stwierdził na przykładzie woj. śląskiego ujednoczenie się struktury funkcjonalnej małych miast na podstawie analizy zatrudnienia w trzech sektorach gospodarki wraz ze wzrostem udziału sektora usług, przy ich specjalizacji na poziomie sekcji PKD. Z kolei, Konecka-Szydłowska [2010] pisała o wzroście stopnia dywersyfikacji struktury gospodarczej małych miast Wielkopolski wraz z procesem jej tercjarizacji.

obecności drobnej przedsiębiorczości o w przeważającym stopniu lokalnym zasięgu prowadzonej działalności.

Jakie czynniki są odpowiedzialne za zróżnicowanie miast pod względem ich sytuacji społeczno-gospodarczej? Wśród czynników tych wyróżniane są uwarunkowania zewnętrzne, składające się na *pozycję terytorialną miasta*⁴² oraz czynniki o charakterze endogenicznym, tworzących jego *kapitał terytorialny* [Camagni 2002, 2008; por. także Markowski 2015]. W odniesieniu do podzbioru małych miast północno-wschodniej Polski można zaobserwować wzajemne nakładanie się oddziaływania poszczególnych czynników. Na sukces Lubawy, bezpośrednio związany z decyzjami o lokalizacji, a następnie rozbudowie zakładów koncernu IKEA, podejmowanymi na podstawie analizy położenia względem siedziby inwestora, usytuowania w sieci dróg na poziomie krajowym, dostępności i kosztów pracy, złożyły się, zgodnie z zebranymi w wywiadach wypowiedziami, także takie elementy, jak stabilność i gospodarność lokalnej społeczności oraz lokalne tradycje w zakresie rzemiosła. W Suszu dogodnie położenie w krajowej sieci dróg oraz połączenie technicznego *know how* z orientacją na specyfikę i jakość produktu przyniosło rozwój lokalnych, ukierunkowanych na zagraniczne rynki średniej wielkości przedsiębiorstw. W przypadku Brańska z kolei, obecny w tym małym mieście od dawna duch przedsiębiorczości pozwolił na efektywne wykorzystanie klasycznego, *weberowskiego* czynnika lokalizacji w wytwórczości przemysłowej, jakim jest odległość od źródła podstawowego surowca⁴³.

Położenie względem dużego ośrodka miejskiego, składnik *pozycji terytorialnej* uznany w międzynarodowych studiach związanych z planowaniem przestrzennym [ESPON 2008] jako najważniejszy w sytuacji małych, jak również średniej wielkości miast, uzyskał w wywiadach oraz badaniu ankietowym ambiwalentne oceny. Tak jest w przypadku Barczewa, którego bliskość *vis-a-vis* Olsztyna jest interpretowana jako przynosząca określone korzyści, jednak tłumiąca rozwój lokalnych usług; ograniczająca również funkcje świadczone wobec sąsiadujących z tym małym miastem terenów wiejskich. Takich mankamentów nie dostrzega się w nieco dalej położonym Olsztynku, który jednocześnie korzysta z usytuowania przy węźle dróg rangi krajowej. Ukazują się także różne relacje Sejn z odległymi o ok. 30 km, dwunastokrotnie większymi Suwałkami, obecnie równorzędnymi pod względem rangi administracyjnej, lecz byłej stolicy województwa, postrzeganej po części jako konkurent w staraniach o pozyskiwanie prywatnych, jak i publicznych inwestycji.

Ujemny składnik *pozycji terytorialnej* miasta, jakim jest położenie w strefie peryferyjnej, w skali krajowej i regionalnej, jest również tak oceniany w Dąbrowie Białostockiej oraz Sejnach – jako czynnik utrudniający życie mieszkańców, a zwłaszcza pogarszający konkurencyjność lokalnych firm ze względu na wysokie koszty transportu, na co szczególnie ważą tzw. puste kursy. Samo usytuowanie blisko państwo-

⁴² Rolę tych czynników w odniesieniu do małych miast Polski analizowali: Sokołowski [1999] oraz Rabsztyn [2006].

⁴³ Surowcem tym jest importowana z Rosji parafina, dowożona w cysternach do nieodległej stacji przeładunkowej z szerokotorowej kolei.

wej granicy jest jednak postrzegane w Sejnach oraz Górowie Iławeckim jako mające zarówno ujemne, jak i dodatnie strony; tak w przypadku tej pierwszej, od kilkunastu lat otwartej, jak i tamtej drugiej, słabo przepuszczalnej granicy. Inny rodzaj peryferii, określane mianem wewnętrznych, dotyczy Ornety, usytuowanej, jak się to lokalnie ujmuje, *na uboczu* w skali sieci dróg na krajowym i regionalnym poziomie.

Inny, rzadziej przytaczany, lecz szczególnie istotny w przypadku małych miast składnik *pozycji terytorialnej* odnosi się do typu ich wiejskiego zaplecza [Heffner 2010]. W Chorzelach oraz Myszyńcu jego znaczenie zaznacza się w rozwoju sfery usług świadczonych wobec wiejskich terenów, jak również w postaci napływu stamtąd nowych mieszkańców. W Dąbrowie Białostockiej z kolei, ograniczenia sektora usług o lokalnym zasięgu są związane z zaawansowaną depopulacją otaczających to miasto obszarów wiejskich. Dla Lidzbarka zasoby przyrodnicze wiejskiego zaplecza określają rolę pełnionych funkcji turystycznych i wypoczynkowych. Walory te pozostają niewykorzystane w Ornecie i Reszlu, podobnie jak wartość zabytkowych dzielnic samych miast.

Pośród składników *kapitału terytorialnego* miasta najczęściej odniesień w przeprowadzonych wywiadach uzyskał ten, który określa jakość lokalnej władzy samorządowej. W ponad połowie badanych miast, w wypowiedziach na wymieniony temat przedstawiciele mieszkańców (rzadziej w zawartych w ankiecie dotyczącej przedsiębiorstw) były podawane korzystne, na ogół zgodne oceny pracy jej wybieranych przedstawicieli, zwłaszcza te odnoszące się do efektywności podejmowanych starań o zewnętrzne (w tym unijne) środki inwestycyjne, jak również dotyczące wyboru działań, z reguły ukierunkowanych na rozbudowę infrastruktury oraz uporządkowanie przestrzeni miejskiej.

W odniesieniu do różnych wymiarów *kapitału społecznego*, ważnego endogenicznego czynnika rozwoju, zebrane opinie dotyczące znaczenia jego poszczególnych aspektów należy określić mianem *rozbieżnych*⁴⁴. Dotyczy to zwłaszcza kwestii *różnorodności* społecznej związanej zarówno z miejscem pochodzenia, jak także składem narodowym mieszkańców. W tym zakresie objęty studium podzbiór małych miast tworzy swojego rodzaju mozaikę. Pod względem struktury wieku ludności i związanych z nią rodzajów relacji międzypokoleniowych stanowi on z kolei niemal jednolity obraz.

W jakim stopniu trwałe mogą być obecne podstawy gospodarcze objętych tym studium małych miast w skali najbliższego, a zwłaszcza następnego dziesięciolecia? Można postawić tezę, że stabilności wyspecjalizowanych funkcji sprzyja ich profil – ogólnie zgodny z tym, który przeważa w szerszej, regionalnej skali i jest powiązany z wykorzystaniem lokalnie występujących zasobów, w tym przypadku walorów przyrodniczych, zasobów kulturowych, a w produkcji materialnej surowców rolniczych i leśnych oraz tradycji i wiedzy dotyczącej ich przetwarzania. Inne, różnicujące ten podzbiór miast jest oddziaływanie cech, takich jak wysoki, zwłaszcza przy dużej roli zewnętrznej własności, udział produkcji zorientowanej na eksport, a z drugiej stro-

⁴⁴ Zarówno *różnorodność* miejsc pochodzenia, jak i *zasiadłość* lokalnej społeczności, ilustrowana przykładem własnego oraz sąsiednich miast, otrzymywała w zebranych na ich temat wypowiedziach dodatnie, jak i ujemne konotacje.

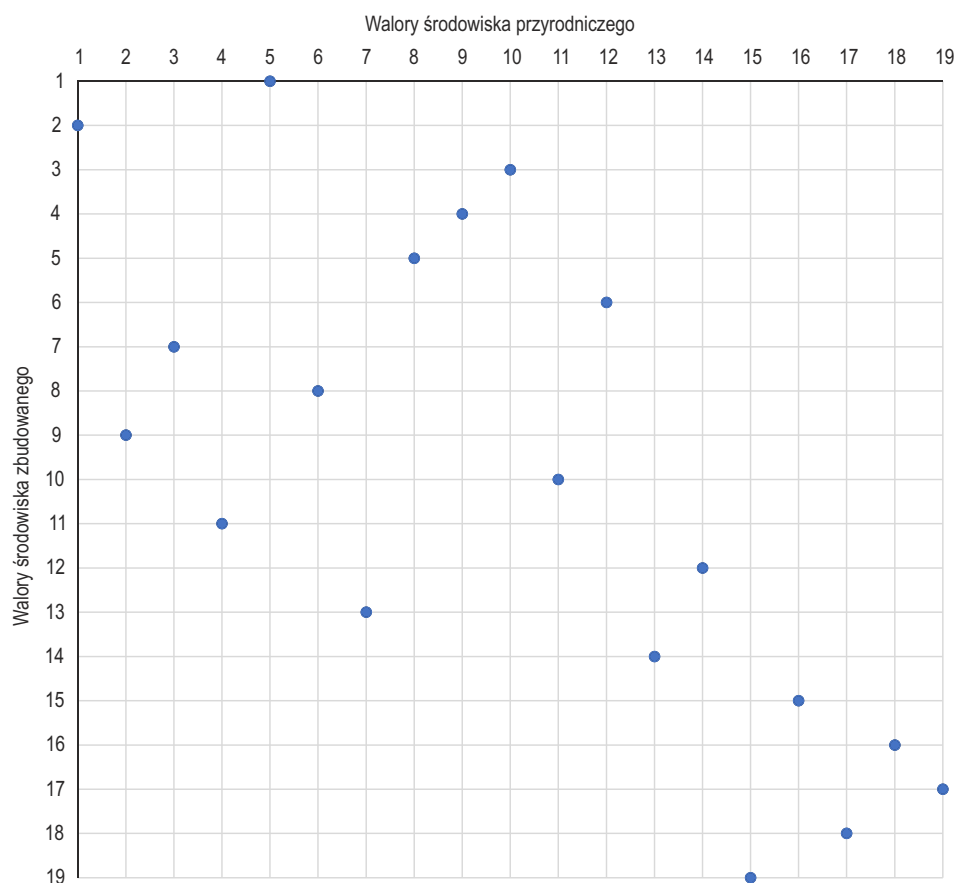
ny niszowy charakter wytwarzanych przez lokalne firmy produktów, cech typowych współcześnie dla słabiej zurbanizowanych, peryferyjnych regionów [Woods 2013]. Pod tym względem szczególnie istotny dla stabilności wyspecjalizowanych funkcji jest stopień *zakorzenia* zewnętrznych inwestycji, a w odniesieniu do produktów niszowych rozróżnienie między kosztową a opartą na specyfice i jakości strategią rynkową lokalnych przedsiębiorstw. Obydwe są reprezentowane przez firmy działające w małych miastach podzbioru. Ta pierwsza jest zwykle związana z większymi zagrożeniami, także wówczas gdy wytwarzane produkty są przeznaczone głównie na rynek krajowy, przez cenowo zorientowaną konkurencję importowanych produktów.

Inna grupa czynników to te związane z pracą. Jej niskie koszty, w latach 90. oraz początku pierwszej dekady nowego stulecia, były podstawą funkcjonowania w małych miastach regionu części lokalnych działalności gospodarczych, przyciągając także pewną liczbę inwestorów zagranicznych w kilku przemysłowych branżach. W ostatnich latach, w nowej sytuacji niedoboru pracowników i przy rosnących oczekiwaniach płacowych, lokalne gospodarki stają się pod tym względem mniej konkurencyjne na poziomie krajowym. Zatrudnianie przez część przedsiębiorców pracowników zza wschodniej granicy okazało się nie dość efektywne. Podejmowane w paru, spośród objętych badaniem miast, działania na rzecz przyciągnięcia nowych inwestorów, firm przemysłowych, ukazują zjawisko konkurencji o pracowników występujące na lokalnych rynkach, za którą postępuje konkurencja między miastami o nowych mieszkańców. Tych może z kolei przyciągnąć nie sama praca, lecz oferowana jakość życia, warunki mieszkaniowe i rekreacyjne. Nowe miejsca pracy stają się niejako celem pośrednim w dążeniu do powiększenia potencjału lub powstrzymania regresu ludnościowego małego miasta.

Ostatnie z wymienionych zjawisk prowadzi do kwestii demograficznych, wspólnych w dużym stopniu dla podzbioru objętych tym studium miast. Ich perspektywy ludnościowe wynikają głównie z uwarunkowań zewnętrznych, jakimi są proces przyspieszonego starzenia się populacji oraz prognozowany spadek jej liczebności. Przy wzroście oczekiwanej przeciętnej długości życia i stabilizacji odpływu migracyjnego za granicę na relatywnie niskim poziomie, nie przyniosą one zasadniczych zmian sytuacji ludnościowej w najbliższym dziesięcioleciu. Niemniej, wraz z przechodzeniem do następnej grupy wiekowej członków kohorty powojennego wyżu demograficznego, dużej liczebnie, jak i pod względem udziału w ogólnej strukturze ludności, będą narastały w małych miastach wynikające z tego obciążenia społeczne. Trwałym zjawiskiem będzie odpływ kształcącej się młodzieży do dużych miast i aglomeracji miejskich. Udział wyjeżdżających, na tle liczebności poszczególnych roczników, będzie się raczej zwiększał ze względu na rosnące aspiracje edukacyjne i zawodowe; także jak dotąd, w przypadku ucieczki od ograniczeń związanych z życiem w małym mieście. Na tym tle, zasadnicze znaczenie dla bilansu ludnościowego małych miast będą miały tendencje dotyczące kierunków i wielkości napływu migracyjnego.

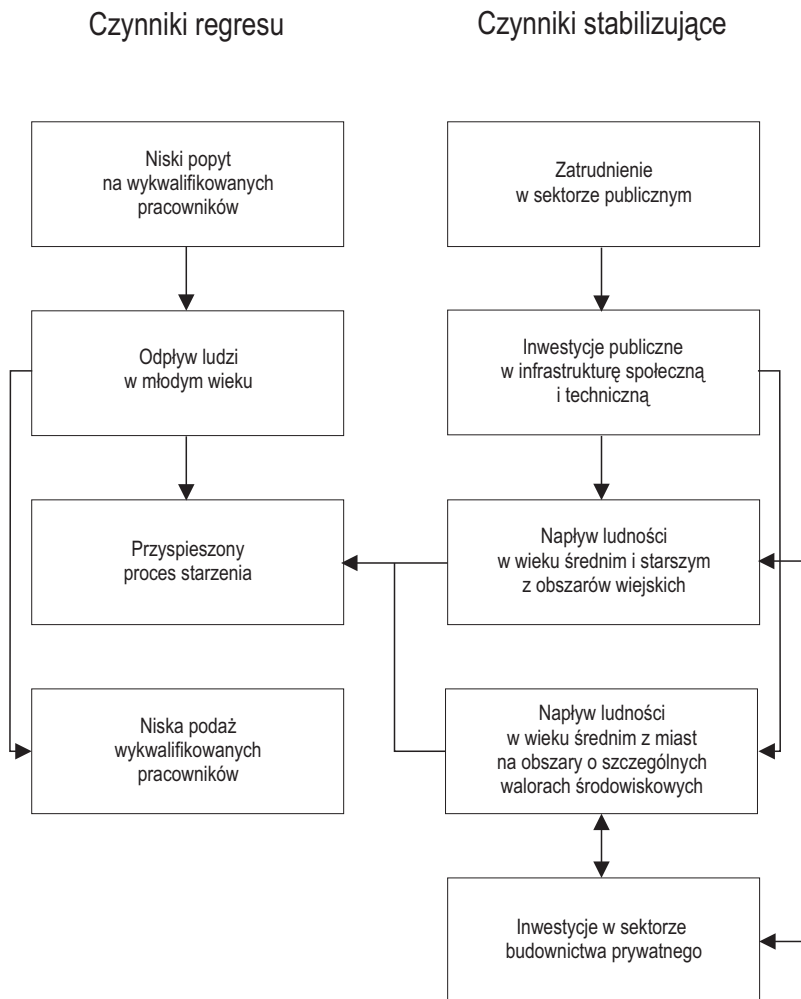
Jego główne źródło – tereny wiejskie w zasięgu okolicznych gmin – utrzyma zapewne dotychczasowe znaczenie, pomimo zmniejszania się potencjału demograficznego tych obszarów. Zwłaszcza starsi wiekiem mieszkańcy wsi będą coraz częściej

wybrali życie w sąsiednim małym mieście, jako możliwość poprawy codziennych warunków bytowych. Trudniejsza do oszacowania jest skala przyszłych, mniej licznych dotąd składników napływu, jakimi są migracje powrotne z kraju i z zagranicy, jak również przyjazdy nie związanych wcześniej z danym miejscem mieszkańców większych miast; wzrost roli tych drugich migrantów, jak dotąd nielicznych, przypadnie jednak już zapewne na okres po 2030 r. Jeśli ich napływ przełoży się na wzrost lokalnego popytu na towary i usługi, może to przyciągnąć innych, w tym powracających z zagranicy, owocując rozwojem *silver economy*. Zarówno jedne, jak i drugie składniki napływu będą czynnikami różnicującymi wewnątrz objęty tym studium podzbiór małych miast, chociaż w obydwu główny nurt będą tworzyły osoby w średnim i późniejszym wieku. Pod względem skali prawdopodobnych migracji powrotnych większy jest potencjał małych miast Podlasia i północnego Mazowsza,

Rycina 5. Ranking badanych małych miast pod względem wybranych składników lokalnych warunków życia – oceny jakościowe

Źródło: opracowanie własne.

Rycina 6. Splot czynników prowadzących do specjalizacji małych miast – ośrodków lokalnych w zakresie funkcji miejsca zamieszkania

Źródło: opracowanie własne.

w których wyraźniej zaznacza się poczucie tożsamości lokalnej i *przywiązania do miejsca*⁴⁵. W przypadku przemieszczeń motywowanych potrzebą zmiany stylu życia, przy priorytecie przyznawanym ekologicznym wartościom, pierwszym wyborem mogą być z kolei częścię małe miasta Warmii i Mazur, oferujące zarówno walory

⁴⁵ Niewykorzystywane mieszkania i inne nieruchomości są często zachowywane przez byłych mieszkańców, jako miejsca przyszłego powrotu. Ilustruje to następująca wypowiedź zanotowana w Dąbrowie Białostockiej, doświadczającej głębokiego ubytku liczby ludności: „gdyby był dom na sprzedaż, natychmiast ktoś by go nabył”.

miejskie, jak i przyrodnicze wiejskiego otoczenia. Ilustruje to ryc. 5, przedstawiająca oparte na jakościowych ocenach uszeregowanie miast według tych dwóch kryteriów⁴⁶.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują na to, że niezależnie od różnic, przyszłość małych miast, zwłaszcza tych pełniących głównie funkcje ośrodków lokalnych, jest coraz silniej związana z funkcją miejsca zamieszkania. Rycina 6 przedstawia splot zależności pomiędzy zewnętrznymi i wewnętrznymi uwarunkowaniami oraz kierunkami zmian w małych miastach. Przeprowadzone wywiady wskazują na to, że spośród czynników o ujemnej wymowie, wywołującym (*priming*) ciąg dalszych zmian, w tym możliwy, pogłębiający się w przyszłości regres pełnionych funkcji gospodarczych, jest brak miejsc zatrudnienia odpowiadających kwalifikacjom, jak również aspiracjom osiagających wyższe wykształcenie młodych mieszkańców. Ich udział w skali kolejnych roczników zwiększył się parokrotnie w ciągu dwóch ostatnich dziesięcioleci. Dla osób podejmujących studia wyjazd z małego miasta nie jest wyborem, lecz koniecznością, a problemem z punktu widzenia małych miast, są rzadkie powroty tych osób po ukończeniu nauki. Z kolei, podstawowy czynnik stabilizujący sytuację ludnościową małych miast to obecność sektora publicznego, a także nowe inwestycje publiczne, których efektem jest poprawa lokalnych warunków życia, powiększająca szanse napływu nowych, jak również powrotu dawnych mieszkańców. Nie zapobiega to jednak zmianom struktury demograficznej, w której zaznacza się postępujący wzrost udziału osób w starszych przedziałach wieku.

⁴⁶ Objęte podzbiorem małe miasta tego regionu są liczniej reprezentowane wśród tych, którym zostały przypisane wysokie pozycje.